

بررسی فقهی پول مجازی

تاریخ دریافت: ۹۴/۱۰/۲۲

تاریخ پذیرش: ۹۵/۰۴/۲۳

محمد مهدی سلیمانی پور*

حامد سلطانی نژاد**

مهدی پورمطهر***

چکیده

پول مجازی پدیده‌ای نوظهور است که بانفوذ بیشتر دنیای مجازی در زندگی بشر، رخ نمون کرده است. مدت زیادی از طرح ایده و عملیاتی شدن پول مجازی نمی‌گذرد و پول‌های مجازی گوناگون، بازاری برای خود ایجاد کرده‌اند. اگرچه حاکمیت‌ها نسبت به پذیرش این نوع از پول مقاومت نشان داده‌اند و برخوردهای متناقضی در این زمینه وجود دارد، اما مخترعان این پول‌ها و فعالان مالی، با تلاش برای رفع چالش‌ها و ایجاد نوآوری‌های مالی در این عرصه، سعی در گسترش این پدیده دارند. فهم صحیح و فنی از ماهیت پول مقدمه‌ای برای شناسایی احکام شرعی مترتب بر پول مجازی و استفاده از آن در نظام پولی و بازار سرمایه اسلامی است. در مقاله حاضر تصمیم داریم تا با ماهیت شناسی پول مجازی و تحلیل فقهی پدیده پول، بر پایه نظریه مال اعتباری بودن پول، احکام شرعی در خصوص پول مجازی را تبیین کنیم. از این‌رو، شایسته است در تحلیل فقهی پول مجازی عناصر کلیدی و اجزای تشکیل‌دهنده پول مجازی مورد واکاوی قرار گیرد. این عناصر و اجزا عبارت است از: ماهیت پول و پشتوانه آن، خصوصی بودن، الکترونیکی بودن و ورود پول مجازی به دنیای حقیقی. از منظر نگارندگان مهم‌ترین ملاحظه پذیرش پول مجازی در نظم کنونی پول، سامان نظام دو پول حقیقی و مجازی در کنار یکدیگر است.

واژگان کلیدی

پول مجازی، مال اعتباری بودن پول، مالی اسلامی، فقه امامیه

طبقه‌بندی JEL: E59, E58, E42

* دانشجوی دکتری مدیریت قراردادهای بین‌المللی نفت و گاز، دانشگاه امام صادق (ع) و عضو مرکز رشد دانشگاه امام

soleimanipour@isu.ac.ir

صادق (ع) (نویسنده مسئول)

** دانشجوی دکتری مدیریت قراردادهای بین‌المللی نفت و گاز، دانشگاه علامه طباطبایی (ره)

soltanin@yahoo.com

m.pourmotahar@gmail.com

*** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مدیریت مالی، دانشگاه آزاد اسلامی

مقدمه

پول از معدود پدیده‌هایی است که به قامت عمر بشر قدمت دارد. آغاز زایش مفهوم پول را می‌توان از زمانی دانست که انسان‌های نخستین برای رفع نیازهای اولیه خود دست به دامان طبیعت شدند و به حیازت پرداختند. پس از آشنایی انسان با مفهوم انباشت و مزیت نسبی گروه‌های انسانی هم‌جوار در کالاهای ذخیره، مفهوم ارزش و مبادله متولد شد. مبادلات تهاتری به عنوان اولین گونه پدیده پول نمایان شدند. تطور پول در دوره‌های بعدی، با توجه به مزایا و معایب خاص شکل آن در هر دوره - به صورت پول کالایی (غیرفلزی)، پول فلزی (دوفلزی بدون رابطه مشخص، دوفلزی با رابطه مشخص و تک‌فلزی)، پول کاغذی (با پشتوانه طلا و نقره و امکان تبدیل به آنها، بدون پشتوانه و امکان تبدیل پول به طلا و نقره و بدون امکان تبدیل به طلا و نقره و صرفاً به عنوان ذخیره ارزش) و پول تحریری - ظهور کرد (یوسفی، ۱۳۷۷، صص ۶۵-۲۸). به کارگیری انواع کارت‌ها و پول‌های الکترونیک نیز از آخرین اشکال پول بود که در راستای تأمین دغدغه بشر برای انتقال ارزش مبادله‌ای، با کمترین زمان و هزینه و بالاترین اطمینان به خدمت گرفته شده است.

شکل پول در ادوار مختلف تاریخی، با توجه به نیاز بشر و کارکردی که از پول انتظار دارد، تغییر یافته است. حاکمیت‌ها به عنوان نهاد اداره‌کننده اجتماع، در مکان‌ها و زمان‌های مختلف با توجه به کارکرد، قدرت و اهمیت پول، دخالت خود را در اقتصاد و نظارت بر قدرت پول افزایش داده‌اند. در نظم کنونی، بانک مرکزی در نظام‌های مختلف به عنوان نهاد سیاست‌گذار پولی این مهم را بر عهده دارد. مسأله‌ای که چرایی و چگونگی آن، محل تضارب آراء و مناقشه مکاتب اقتصادی گوناگون است.

اولین جرقه مفهوم پول مجازی به معنای پول رمزگذاری شده، در سال ۱۹۹۸، به منظور تسهیل انجام امور مالی و ایجاد پولی بدون حضور واسطه‌ها (بانک‌ها) و توسط افراد یک جامعه، توسط وی‌دای^۱ مطرح شد. وی پیشنهاد نوع جدیدی از پول الکترونیک را ارائه داد که از روش رمزگذاری رایانه‌ای برای کنترل تولید پول و انجام معاملات بدون واسطه و مرجع مرکزی استفاده شود (Raskin, 2013). پس از طرح ایده وی‌دای، متخصصین دیگری چون دیوید چام^۲ و همکارانش (Cham, 1983, p.200) و

یا هال فینی^۳ که همگی در حوزه فناوری اطلاعات صاحب نظر بودند و با ارائه مقالاتی به طراحی پول‌های الکترونیکی پرداختند. با این حال، ایده وی‌دای تا سال ۲۰۰۹ تنها در حد یک نظریه باقی ماند. در این سال واحد پول مجازی به نام بیت‌کوین^۴ به عنوان نمونه عملیاتی و موفق این ایده مطرح شد (سیدحسینی و همکاران، ۱۳۹۳). پول‌های مجازی دیگری نیز اختراع شدند که از نمونه‌های آن می‌توان به WoW Gold، QBCoin، Linden Dollars و Acebucks اشاره کرد.

بنابر آنچه گذشت، پول در تاریخ تکاملی خود به مرحله‌ای رسیده است که قالب فیزیکی خود را رها کرده است و حتی مدعی ایفای نقش در اقتصاد کنونی بدون حضور و نظارت دولت‌ها و واسطه‌های مالی است. تطور ماهیت پول موجب ابهام در حقیقت و چیستی پول در برهه فعلی شده است و پرسش‌های متعددی را مقابل فقیهان و سایر اداره‌کنندگان نظام اجتماعی و اقتصادی قرار داده است. گسترش روزافزون کاربرد فناوری اطلاعات و دنیای مجازی در زندگی مدرن بشر موجب توسعه پول‌های مجازی خواهد شد. رغم تفاوت درجه مقبولیت، ارزش و حجم پول‌های مجازی، این نوشتار در پی تحلیل ماهیت پول‌های مجازی به صورت عام است. اگرچه مقالات متعددی با رویکردهای تلفیقی توسط متخصصین مختلف حوزه فناوری اطلاعات، اقتصاد، مالی و حقوق برای بررسی ابعاد (فنی، تقنینی، اقتصادی و بازار) پول‌های مجازی مانند بیت‌کوین نگاشته شده است، اما تاکنون تحقیق و تحلیلی جامع درباره این پدیده صورت نگرفته است. آنچه در این مجال مورد توجه این نوشتار است تحلیل موضوع‌شناسی از ماهیت پول مجازی است تا بر پایه آن، احکام شرعی مترتب بر این پدیده از منظر فقه امامیه مورد بررسی قرار گیرد.

۱. موضوع‌شناسی پول مجازی

در این بخش ابتدا تاریخچه‌ای مختصر از زایش پول‌های مجازی ارائه می‌کنیم. آنگاه، سازوکار خلق پول‌های مجازی را بررسی و از رهگذر آن از ماهیت پول‌های مجازی پرده برمی‌داریم. در پایان، با برشمردن چالش‌های پول مجازی و مزیت‌های آن موضوع‌شناسی این شکل از پول را به اتمام می‌رسانیم.

۱-۱. تاریخچه پول مجازی

ایده پول‌های دیجیتال به تحقیقات دیوید چام و استفان برنندز^۵ در سال ۱۹۸۳ باز می‌گردد. افرادی چون آدام بک^۶ تأییدیه کار در شبکه و سازوکاری برای کنترل هرزنامه‌ها^۷ را توسعه دادند تا آنکه وی‌دای پروتکل پول رمزگذاری شده را پیشنهاد نمود. وی‌دای که یک متخصص حوزه فناوری اطلاعات است، مفهوم پول مجازی^۸ را، به معنای پول رمزگذاری شده^۹، اولین بار در سال ۱۹۹۸، در تارنمای شخصی خود به عنوان یک ایده طرح نمود. مقصود او از این پیشنهاد، تسهیل امور مالی و ایجاد پولی بدون حضور واسطه‌ها بود (European Central Bank, 2012). در واقع این ایده به دنبال فعال کردن پولی خودگردان بود که در میان کاربران خود با گستره‌ای جهان شمول و البته مجازی کاربرد داشته باشد و از سوی دیگر، نهادهای حاکمیتی و از جمله بانک مرکزی در کنترل آن دخالتی نداشته باشند. در طول سال‌های مختلف این ایده در قالب‌های مختلف، عموماً توسط متخصصین حوزه فناوری اطلاعات مانند هال فینی، پیگیری شد، تا اینکه در سال ۲۰۰۹، بیت‌کوین به عنوان اولین واحد پول مجازی و نمونه موفق عملیاتی طرح‌های سابق معرفی گردید^{۱۰}.

در ساختار پیشنهادی بیت‌کوین، دولت‌ها نمی‌توانستند بیت‌کوین را دست‌کاری و یا نظارت کنند و بانک‌ها نیز نمی‌توانستند در ارزش آن تنقیص یا تزیدی نمایند^{۱۱}. البته، تا پایان سال ۲۰۱۵ حدود ۷۰۰ واحد پول پا به عرصه حیات مجازی گذاشته‌اند (Schuh & Shy, 2015, p.2). در حال حاضر پول‌هایی چون «الله‌کوین»^{۱۲} برای بازار اسلامی، «لایت‌کوین»^{۱۳} (با محدودیت‌های کمتری از بیت‌کوین^{۱۴}) و یا مینت‌چیپ^{۱۵} (تحت نظارت دولت کانادا) تولید شده‌اند که حاکی از رغبت دولت‌ها و کاربران برای به کارگیری این نوع از پول است.

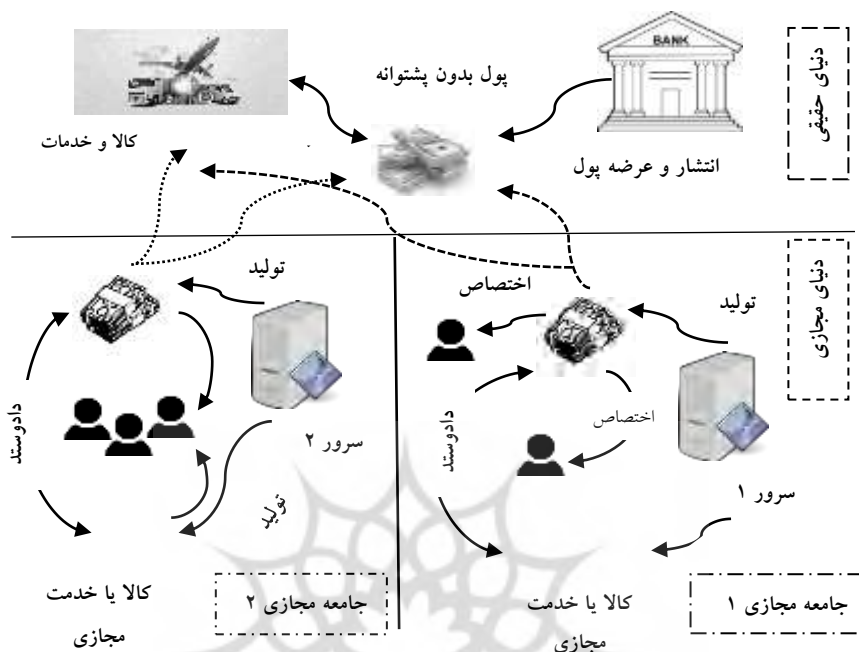
۲-۱. تحلیل ماهیت پول مجازی

از زمان راه‌اندازی پول‌های مجازی مجادلات و مناقشات بسیاری در مورد ماهیت آن وجود داشته است؛ آیا واقعاً می‌توان این پول‌ها را به عنوان یک ارز، سرمایه یا کار در نظر گرفت؟ یا آنکه این پول‌ها دارای هیچ ارزش خاصی نیست^{۱۶}؟ از این‌رو، برای

روشن شدن احکام مترتب بر این پول‌ها ضروری است ابتدا ماهیت پدیده پول مجازی مورد واکاوی قرار گیرد.

تبارشناسی پول مجازی می‌تواند گره از معمای ماهیت پول مجازی بگشاید. احساس نیاز به پول مجازی از آنجا آغاز شد که برخی فعالیت‌های اینترنتی موجب ارزش اقتصادی شدند. برای شرکت در این فعالیت‌ها یا دریافت خدمات آنان باید عوضی پرداخت می‌شد، در حالی که این فعالیت‌ها ساحت ظهوری در دنیای حقیقی نداشتند. بازی‌های اینترنتی شاه‌مصدق چنین فعالیت‌هایی است. به نظر می‌رسد با استقراء و انتزاع مفهوم پول مجازی از مصادیق آن می‌توان به حقیقت آن نزدیک شد. حسب استقراء در مصادیق پول‌های مجازی، اوصاف ماهیت آن را چنین می‌توان احصاء کرد:

- جامعه مجازی می‌تواند پول مجازی منتشر کند تا کاربران این جوامع به فعالیت بپردازند.
 - مبنای خلق پول در جامعه مجازی دو چیز است: تقاضا و مقدار کار مجازی که در سرور یک جامعه مجازی اتفاق می‌افتد.
 - قلمرو حاکمیت پول مجازی همان جامعه مجازی است.
 - هویت حقیقی، نام و حساب خالق و کاربر پول جامعه مجازی موضوعیت ندارد.
 - حاکمیت قانونی و رسمی بر پول‌های مجازی وجود ندارد.
 - در برخی موارد میان پول حقیقی و پول مجازی ارتباط برقرار شده است.
 - تبادل و تصریفی میان پول‌های مجازی وجود ندارد.
- این عناصر، برخی ویژگی‌های ماهوی برای پول‌های مجازی ایجاد می‌کنند:
- استقلال پول‌های مجازی از دنیای حقیقی.
 - استقلال پول‌های مجازی از یکدیگر در دنیای مجازی.
 - قابلیت ارتباط پول مجازی با دنیای حقیقی.
 - قابلیت پول مجازی به عنوان ابزاری برای سنجش ارزش مبادله و توسعه کاربرد آن به دنیای حقیقی.

نمودار (۱): مدل عمومی سازوکار پول‌های مجازی

منبع: Guo & Chow, 2008, p.3

دو ویژگی عملیاتی دیگر نیز پول‌های مجازی برخوردارند:

۱. نوسان شدید ارزش در پول‌های مجازی؛
 ۲. قابلیت تأثیر نظام عوامل اثرگذار بر ارزش پول‌های حقیقی نسبت به پول‌های مجازی مانند سازوکار عرضه و تقاضا (Guo & Chow, 2008, pp. 2-3).
- با توجه به نتایج فوق، می‌توان انواع پول‌های مجازی را در چهار گروه طبقه‌بندی نمود:

۱. پول مجازی برای خرید کالا و خدمات مجازی: این پول صرفاً برای کاربران دنیای مجازی، بر اساس مقدار کار مجازی کاربر، و قابل مبادله تنها در همان شبکه است. نمونه آن پول مجازی پایگاه weiqi.cn است.
۲. پول مجازی برای خرید کالا و خدمات در دنیای حقیقی و مجازی: با این پول می‌توان کالاها و خدمات را در دو دنیای حقیقی و مجازی خریداری نمود. منشأ

تولید و خرید پول دنیای مجازی است و کاربران دنیای مجازی می‌توانند به واسطه آن کالاها و خدمات مورد نیاز خود را از دنیای حقیقی و مجازی تأمین نمایند. نمونه این پول AceBucks است.

۳. پول مجازی برای خرید کالا و خدمات دنیای مجازی با امکان تأمین پول در دنیای حقیقی: در این نمونه کاربر دنیای مجازی با استفاده از پول حقیقی می‌تواند نسبت به تهیه پول مجازی اقدام و از طریق آن کالا و خدمات مورد نیاز خود را از دنیای مجازی خریداری کند. در واقع، این مدل توسعه مدل پیشین است و در آن تعامل با دنیای حقیقی بیشتر شده است. نمونه این پول QBCoins و WoW Gold است.

۴. پول مجازی با قابلیت تبدیل دوطرفه و امکان استفاده در دنیای حقیقی و مجازی: این پول قابلیت تبدیل به پول‌های حقیقی و بالعکس را دارد و از آن برای خرید کالا و خدمات حقیقی و مجازی می‌توان بهره برد. این نمونه رشد یافته‌ترین نمود پول‌های مجازی است و بلوغ پول‌های مجازی را نشان می‌دهد (Guo & Chow, 2008, pp. 3-4). تنها ملاحظه در خصوص این نوع از پول مجازی درجه اطمینان از نظام و سازوکار آن است. Bitcoin و Linden Dollars نمونه قسم اخیر پول مجازی است.

مطابق آنچه بیان شد، می‌توان اقسام پول را در یک طبقه‌بندی چنین برشمرد: پول سنتی، پول الکترونیک و پول مجازی. پول مجازی، پولی است که منشأ، خالق و کاربر آن جامعه مجازی است. این پول کارکردهای سه‌گانه پول (سنجش ارزش، ذخیره ارزش و وسیله مبادله) را داراست، اما تفاوت آن با دو شکل قبلی پول، محل مصرف (جامعه مجازی) و طریقه زایش آن است. از نظر ماهوی تفاوت پول مجازی با دیگر انواع پول در هدف، ارزش اسمی و پایه پولی است. هدف اولیه از اختراع پول مجازی، کاربرد آن در دنیای مجازی و برای مقاصد مجازی است؛ اگرچه این پول تلاش‌هایی برای ورود به جهان حقیقی هم داشته است. همچنین از نظر ارزش اسمی این پول بدون پشتوانه نیست، اما ساحت ظهور پشتوانه آن ذهنی و مجازی است. از سوی دیگر، پایه پولی پول مجازی می‌تواند کالا پایه^{۱۷}، قانون پایه (بدون پشتوانه)^{۱۸} و یا بر پایه اعتبار^{۱۹} یا

فعالیتی باشد. در برخی پول‌های مجازی، این سه پایه پولی در پول مجازی مورد توجه واقع نشده است و پول مجازی بر پایه کار^{۲۰} بنیان نهاده شده است. در این‌گونه پول مجازی، کار مجازی مانند ساعت حضور برخط و یا مقدار بازی و... پایه پولی قرار گرفته است. گرچه در بادی امر پول مجازی برای مقاصد مجازی تعریف شده است، اما در تطورات بعدی با منشأ پول سنتی و پول الکترونیک نیز پیوند خورده است و از این رهگذر قصد ورود به دنیای حقیقی را دارد. فواید شناسایی پول مجازی را می‌توان فهم روابط اقتصادی در دنیای مجازی، جهت‌دهی صحیح و قانونی به رفتار کاربران دنیای مجازی، تأمین سلامت تجارت الکترونیک و ایجاد پلی محکم میان دنیای حقیقی و مجازی دانست (Guo & Chow, 2008, pp. 1-2).

۳-۱. مزایا و معایب پول‌های مجازی

بررسی استقرائی و انتزاع مفاهیم از مصادیق مختلف پول مجازی، مرور ویژگی‌ها و سیر تطور انواع پول مجازی، آسیب‌هایی را در مورد این نوع پول نمایان می‌کند که رفع این چالش‌ها برای فراگیر شدن آن ضروری به نظر می‌رسد:

۱. مشکلات امنیتی: از مشکلات جدی پول‌های مجازی خلق بی‌رویه آن بانفوذ در سرور است. از سوی دیگر، الکترونیکی بودن پول مجازی چالش‌های امنیتی مانند گم‌شدن، هک‌شدن حساب کاربر و سرقت را به همراه دارد (MacCarthy, 2010, p.1150). به‌علاوه، اگر کاربر اطلاعات حساب و رمز عبور خود را فراموش کند پول‌های او برای همیشه از بین می‌رود (Bohme et al, 2015, p.233).
۲. خطر سقوط پول مجازی: با توجه به نبودن ناظر در نظام پول مجازی و امکان خلق بی‌نهایت پول مجازی، امکان سقوط پول مجازی وجود دارد. چنان‌که اگر افزایش تولید ناخالص ملی^{۲۱} پول مجازی کمتر از مقدار افزایش پول مجازی باشد پول مجازی با خطر سقوط مواجه خواهد شد. سایر مخاطراتی که نظام پول حقیقی را متأثر می‌کند، می‌تواند پول مجازی را با تهدید مواجه نماید.

۳. تهدید اقتصاد واقعی: درجایی که پول حقیقی و مجازی تلافی پیدا می‌کنند پول مجازی مقدار تقاضا را در دنیای حقیقی می‌تواند تحریک کند. همچنین، دیگر عوامل اثرگذار بر سیاست پولی نیز از این طریق می‌تواند تحت تأثیر قرار گیرد. خروج ارز از دیگر آفت‌های پول‌های مجازی در نظم کنونی پول است، چرا که کاربران با تصریف ارز حقیقی به دنبال دستیابی به پول مجازی هستند.
۴. پول‌شویی، فرار مالیاتی، جرایم اینترنتی: با عنایت به عدم حاکمیت قانونی خاص بر قلمرو پول مجازی با استفاده از آن می‌توان به پول‌شویی، فرار مالیاتی و سایر جرایم اینترنتی دامن زد و زمینه ارتکاب این پدیده‌ها را تسهیل نمود.
۵. ریشه این مسأله در امکان عدم تطابق مشخصات کاربری مالکان این پول‌ها با هویت حقیقی آنها است. در واقع، صاحبان این وجوه نه بی‌نام، که گمنام هستند و از این‌رو زمینه ارتکاب چنین تخلفات و جرایمی برای آنها ساده‌تر است (Bohme et al, 2015, p.228). اگرچه امکان رهگیری تراکنش‌ها و شناسایی ردپای یک کاربر در این شبکه‌ها وجود دارد، اما سیاست‌گذاری بر شفافیت و تعقیب چنین امری نبوده است.
۶. عدم ثبات و احتمال افت ارزش پول مجازی: در صورت کاهش محبوبیت یا هرگونه مخاطره‌ای در مورد پول مجازی جامعه کاربران مجازی مورد آسیب قرار می‌گیرند. مخاطرات پول مجازی از جمله ریسک بازار، ریسک کم‌عمقی بازار، ریسک طرف مقابل، ریسک معامله ریسک عملیاتی، ریسک حریم خصوصی اطلاعات و ریسک قانون‌گذاری است (Dyhrberg, 2015, p.8؛ Karame et al, 2012, p.910؛ Moor & Christin, 2013, p.28؛ Guo & Chow, 2008, p.4؛ Bohme et al, 2015, pp. 226-229).
۷. پیچیدگی فنی و اقبال عمومی: فهم این نوع از پول به جهت پیچیدگی‌های فنی برای عموم افراد قابل‌درک نیست و از این بابت هنوز اقبال عمومی در پی نداشته است و حتی سایر خدمات اینترنتی نیز هنوز برای بسیاری قابل اعتماد نیست. شاید به خاطر همین ویژگی و ابهامات منشأ این اختراع است که هنوز

کارشناسان با همه تحلیل‌های خوش‌بینانه فنی، امنیتی و اقتصادی، احتمال کلاه‌برداری و از بین رفتن سرمایه‌هایی که در این شبکه به کار گرفته شده است را منتفی نمی‌دانند.

۸. بسته بودن شبکه پول مجازی: با توجه به بسته بودن پول مجازی در میان کاربران شبکه مجازی خاص، ایجاد صرافی برای تبدیل پول‌های مجازی به یکدیگر با چالش روبرو است و این بازار به‌طور عمومی شکل نگرفته است. برای نرخ تبدیل این پول‌ها عواملی چون مطلوبیت (عوامل روانی)، عرضه و تقاضا و تبدیل‌پذیری پول‌ها اثرگذار خواهد بود (Guo & Chow, 2008, p.5). به علاوه، با توجه به ساختار بسته، مسائل فنی امنیت شبکه و زنجیره‌ای بودن تراکنش‌ها، انتقال اشتباه پول مجازی قابل اصلاح نیست (Bohme et al, 2015, p.219).

با این حال، غیرمتمرکز بودن پول مجازی که براساس آن تمامی فرآیند انتشار، پردازش و اعتبارسنجی معاملات توسط شبکه کاربران و بدون هیچ واسطه‌ای برای نظارت و دخالت دیگران صورت می‌پذیرد، از مزیت‌های پول مجازی است (Dwyer, 2014, p.9). از سوی دیگر، پول مجازی به واسطه الکترونیکی بودن شکل آن هزینه‌های پول‌های فعلی را (مانند مالیات، کارمزد خدمات، هزینه چاپ و نگهداری و...) ندارد و استفاده از آن در دنیای مدرن از سهولت بیشتری برخوردار و منعطف‌تر است. همچنین، حساب‌های کاربران پول‌های مجازی عموماً رایگان است و می‌تواند به شخصیت حقیقی افراد ارتباطی نداشته باشد و بیشتر از پول‌های رایج حافظ حریم خصوصی افراد است. از این رو، رغم همه چالش‌های پول‌های مجازی، برخی کاربران دنیای مجازی ترجیح می‌دهند در دنیای مجازی از این پول‌ها استفاده کنند و حتی کاربرد آن را به دنیای حقیقی سرایت دهند.

نتیجه‌ای که از تحلیل فوق می‌توان دریافت این است که با توجه به توسعه فضای مجازی و کارکردهای آن در زندگی امروز بشر شاید گریزی از استفاده از پول‌های مجازی نباشد و ضروری است تا سیاست‌گذاران اقتصادی با روشن‌بینی نسبت به پول

مجازی مواجهه صحیحی در تنظیم و تدوین مقررات این پدیده داشته باشند. به نظر می‌رسد برای پوشش چالش‌های ذکر شده، ایجاد نهاد واسطی برای تنسيق پول‌های مجازی ضروری باشد. کارکردهای این نهاد واسط را می‌توان در تأمین امنیت شبکه این پول‌ها و ارتباط آنها به سرور واحد، ایجاد قابلیت تبدیل پذیری ارزهای مجازی، ایجاد نظام نرخ تبدیل ارزهای مجازی و واقعی و اتخاذ سیاست‌هایی برای ارتباط اقتصاد مجازی و حقیقی خلاصه کرد (Guo & Chow, 2008, p.6). براساس این کارکردها و سیاست‌ها می‌توان مدل‌های مختلفی برای ورود ارزهای مجازی به دنیای حقیقی طراحی نمود. بررسی اقتصادی و مالی آثار ورود پول‌های مجازی به بخش واقعی اقتصاد تحقیق دیگری را می‌طلبد که در این مقال مجال آن نیست. با این حال، منطق پول‌های مجازی بانفوذ بیشتر دنیای مجازی در حیات حقیقی انسان مدرن امروزی گریزناپذیر است و می‌توان انتظار داشت شکل و ماهیت پول برای ابناء بشر در آینده، مجازی و کاملاً بر اساس اعتبار منتشرکننده آن باشد (Andreessen, 2014).

از آنچه گفته آمد، جایگاه پول‌های مجازی در میان سایر پول‌ها و چالش‌های آن تبیین شد. به نظر می‌رسد با این موضوع‌شناسی راه برای تبیین احکام فقهی مترتب بر پول‌های مجازی هموارتر می‌شود که در بخش بعد به بررسی فقهی پول مجازی می‌پردازیم.

۲. بررسی فقهی پول مجازی

مواجهه فقیهان امامیه با پدیده پول، به ویژه در سده‌های اخیر که تطور پول نسبت به قبل تقلب احوال بیشتری داشته، متفاوت بوده است. این تفاوت دیدگاه ناشی از فهم فقیهان و عرف زمانه آنها از مفهوم پول است. دو نگاه کلی در تحلیل فقیهان نسبت به پول می‌توان استنباط کرد: برخی نگاه عرفی یا عرف‌زده دارند و برخی تحلیل فنی و کارشناسی نسبت به این پدیده را ضروری می‌دانند. نکته نخست در تحلیل پدیده پول این است که آن را در ساحت ظهور کنونی‌اش امری مستحدث بدانیم و ردپای پول کنونی را در نهادهای سابق و جوامع گذشته جستجو نکنیم. از این‌رو، گام اول در

شناسایی احکام پول مجازی، تبیین فقهی ماهیت پول است. با تبیین ماهیت پول و تطبیق آن با گونه پول مجازی می‌توان احکام مترتب بر این شکل پول را تقریر کرد. پیش از پرداختن به تحلیل ماهیت پول‌های مجازی توجه به این نکته ضروری است که به عنوان اصل موضوع و با تکیه بر تحلیلی که از انواع متنوع پول‌های مجازی ارائه شد، فرض نگارندگان از نظر ماهوی درباره عموم پول‌های مجازی (با عنایت به کارکردهای سه‌گانه پول، کمیابی و مطلوبیت عرفی) پول بودن آن است و نه کالا تلقی کردن آنها؛ اگرچه بحث‌های مفصلی در خصوص پول یا کالا بودن پول‌هایی مانند بیت‌کوین وجود دارد و برخی دولت‌ها آن را به‌عنوان کالا به رسمیت شناختند (Glaser et al, 2014, pp. 4-6)، اما در این نوشتار در مقام تحلیل فقهی پول‌های مجازی به‌طور عام هستیم و مناقشه در خصوص کالابودن برخی مصادیق مانند بیت‌کوین را به مقاله دیگر واگذار می‌کنیم.

شایسته است در تحلیل فقهی پول مجازی عناصر کلیدی و اجزای تشکیل‌دهنده پول مجازی مورد واکاوی قرار گیرد. این عناصر و اجزا عبارت است از: ماهیت پول و پشتوانه آن، خصوصی بودن، الکترونیکی بودن و ورود پول مجازی به دنیای حقیقی. بنابراین در مرتبه نخست به بررسی ماهیت و پشتوانه پول مجازی می‌پردازیم.

۲-۱. ماهیت مال اعتباری بودن پول و پشتوانه آن

در تقسیمی می‌توان کالاها را در سه دسته جای داد: دسته اول کالاهایی که ارزش مصرفی دارند و مقصود بالذات از مبادله آنها، استفاده و مصرف است؛ دسته دوم کالاهایی که ارزش مصرفی و مبادله‌ای را توأمان دارند که این کالاها سابقاً بیشتر رواج داشتند و در دوره معاملات پایاپای نمود روشنی دارند و حتی مسکوکات نیز، مانند درهم و دینار از این نوع هستند^{۲۲}، این کالاها هم مقصود با لذات و هم مقصود بالعرض بوده‌اند؛ دسته سوم کالاهایی هستند که تنها ارزش مبادله‌ای محض دارند؛ که تنها مصداق آن پول فعلی است. در واقع، پول فعلی از برای پول بودن مورد تقاضاست و نه از برای کالابودن؛ پول را از برای آنچه می‌توان با آن خرید، تقاضا می‌نمایند (ساموئلسون، ۱۳۴۸، ص ۹۰). با عنایت به این نگاه، نظیری مانند پول فعلی در دوره

تشریح وجود نداشته و اکثر فقیهان در مواجهه با پدیده پول و اشکال آن، به تفسیر و قیاس با درهم و دینار عهد تشریح پرداخته‌اند و از این جهت فهم آنان را می‌توان مشوب به خطا دانست^{۳۳}. البته، فهم دقیق ماهیت پول تاکنون محل مناقشه صاحب‌نظران اقتصادی و فقیهان بوده است و تشتت آراء فقیهان در باب تعهدات پولی ناشی از ابهام در ماهیت این پدیده است.

بی‌تردید، پول پدیده‌ای عرفی و مخلوق زندگی اجتماعی بشر است. بنابراین، تحلیل فقهی پول باید بر پایه مستفاد عرفی و فنی مخترعان آن صورت گیرد. با این همه، اربابان فن اقتصاد، در بیان ماهیت پول آراء گوناگونی ابراز کردند. به رغم همه اختلافات می‌توان اجماع صاحب‌نظران بر کارکردهای سه‌گانه پول مبنی بر واسطه مبادله، عیار سنجش ارزش و ذخیره ارزش را پنداری قطعی تلقی نمود. این کارکردهای سه‌گانه در عصر تشریح وجود داشته و معصومین‌علیهم‌السلام نیز بر آن مهر صحت گذاشته‌اند^{۳۴}.

در ادبیات اقتصاد متعارف دو نظریه کلی در باب ماهیت پول می‌توان یافت: برخی پول را کالا و شکل آن را فلزات گران‌بها یا اوراقی با این پشتوانه می‌دانند و برخی آن را بدون پشتوانه و بدون ارتباط با هیچ کالایی و تنها برای تسویه بدهی‌ها تلقی می‌کنند و انتشار آن را به صورت انحصاری در صلاحیت حاکمیت‌ها می‌شمارند. تقریرات هر دو نظر با نقدهایی همراه است و محل تضارب آراء اقتصاددانان پولی است (توسلی، ۱۳۹۱، ص ۱۱۰)؛ البته حساسیت این اقتصاددانان در پرداختن به هستی‌شناسی مقوله پول بیشتر ناظر به کارکرد این پدیده است (سبحانی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۱۱۴). این در حالی است که برای محققان اسلامی شناخت ماهیت پول اهمیت دارد (توسلی، ۱۳۸۴، ص ۱۲۴).

آراء اندیشمندان اسلامی در خصوص ماهیت پول را در دو دسته کلی می‌توان طبقه‌بندی کرد: برخی در تحلیل ماهیت پول بر قدرت خرید آن تأکید دارند و برخی ارزش اسمی پول را عنصر اساسی ماهیت پول قلمداد می‌کنند. مرحوم شهید صدر تمام حقیقت پول را «قدرت خرید» آن می‌داند و از این رو با آنکه در نظر ایشان پول مالی مثلی است، اما هر آنچه را که مبین قیمت حقیقی آن باشد در فراغ ذمه و جبران آن لازم

می‌داند (صدر، ۱۳۸۲، ص ۲۴۷). از منظر ایشان قدرت خرید همان ارزش مبادله‌ای و مالیت پول است. آیت‌الله موسوی بجنوردی (ره) که از طرفداران نظریه قدرت خرید است ماهیت پول را اعتبار قدرت خرید توسط قانون‌گذار تلقی می‌کند (موسوی بجنوردی، ۱۳۷۲، ص ۱۱۰). به بیان دیگر، مالیت اعتباری پول، که تعبیر دیگری از قدرت خرید است، جوهر اصلی پول را شکل می‌دهد. برخی از طرفداران نظریه قدرت خرید با تأکید بر ارزش مبادله‌ای عام پول به عنوان عنصر اصلی آن، میان اسکناس و پول تحریری در شکل فیزیکی آن، تفکیک کردند (یوسفی، ۱۳۷۷، ص ۱۵۱). شاید مهم‌ترین نقدها بر نظریه قدرت خرید، خلط مفهوم مال و مالیت و عدم التزام به لوازم مثلی دانستن پول است. در مقابل، طرفداران نظریه ارزش اسمی، پس از مثلی دانستن پول، ارزش اسمی پول را مقوم ماهیت آن تلقی می‌کنند. طرفداران این نظریه پول را ارزش مبادله‌ای اشیاء که متضمن ارزش مصرفی آن است می‌دانند (توسلی، ۱۳۹۱، ص ۱۱۳). هر دو دسته این نظریات با نقدهایی همراه است (توسلی، ۱۳۸۴). نظریه برگزیده نگارندگان، نظریه «مال اعتباری بودن» پول است که فهم دقیق‌تری از آن ارائه کرده است و از کاستی‌های سایر نظریات مبرا است. به اعتقاد نگارندگان پول تنها کالایی است که صرفاً ارزش مبادله‌ای محض دارد و مالیت، منشأ و پشتوانه آن اعتبار (و بر مبنای قراردادی) است. این تحلیل قابل‌تعمیم در همه اشکال پول و در ادوار مختلف است. براساس این نظریه پول از هر نوع و از هر حیث مراتبی از اعتبار دارد (توسلی، ۱۳۹۱، ص ۱۱۴). اعتبار در مرتبه تعیین واحد سنجش ارزش و مقدار آن، توسط قانون وضع می‌شود، همچنین، اعتبار واسطه‌مبادله بودن پول نیز توسط معتبر وضع می‌شود. به بیان دیگر، به حکم معتبر برای پول جعل ذات می‌شود و پول به عنوان مال (بدون ارزش معین) متولد می‌شود، یعنی ذات پول چیزی جز اعتبار نیست. آنگاه، معتبر به این مخلوق، مالیت اولیه معین اعطا می‌کند و مقدار هر واحد سنجش ارزش تعیین می‌شود. در پول‌های کنونی، مال با ارزش معین به واسطه اعتبار قانون‌گذار به عنوان واسطه مبادله تعیین می‌شود و نهایتاً با انتشار خارجی و با گردش در اقتصاد واقعی و نسبتی که با تولید ملی پیدا می‌کند، ارزش ثانویه و متغیر آن پدیدار می‌گردد (توسلی، ۱۳۹۱؛ سبحانی و همکاران، ۱۳۹۴). مطابق این نظر، پول در ماهیت و سایر مراتب وجودی

امری جز اعتبار نیست. در پول‌های کنونی اعتبار توسط قانون است و پشتوانه ارزش آن به «ظرفیت تولید ملی، اعتماد مردم، ثبات سیاسی و وفای حاکمیت به تعهدش در حفظ نسبی ارزش اولیه پول براساس معیار وابسته است» (توسلی، ۱۳۹۱، ص ۱۲۳).

بر اساس نظر مختار در باب ماهیت پول، خلق پول‌های مجازی و پذیرش آن قابل توجیه است. جوهر پول که اعتبار است توسط معتبر به این پول‌ها داده می‌شود. ماده پول‌های مجازی متناسب با فضای زایش و وعاء تقرر آنها فیزیکی و حقیقی نیست، بنابراین، گردش آن در دنیای مجازی جریان دارد. پشتوانه ارزش، واحد ارزش، کارکردها و سایر آثار و مراتب وجودی پول مجازی توسط معتبر جعل می‌شود و پذیرندگان اعتبار در حیات این پدیده اعتباری و حیات آن مؤثر هستند. مادام که اعتبار پول مجازی توسط خالق و کاربران آن مورد قبول باشد، وجود پول مجازی جریان دارد. با این نگاه، پول‌های مجازی، مانند پول کنونی، بر مبنای اعتبار مخترعین آن (در سازوکار خلق و کنترل) و مقبولیت این پول‌ها صرفاً در میان کاربران، به عنوان طرف دیگر این قرارداد، مشروعیت دارند. تنها تفاوت در این است که معتبرین آن دولت‌ها یا نهادهای حاکمیتی نیستند و ساحت حیات آنها دنیای مجازی است. از سوی دیگر، پشتوانه ارزش پول‌های مجازی عموماً فعالیتی در دنیای مجازی است که بعد جدیدی از فعالیت به شمار می‌رود.

دقت در مشروعیت فعالیتی که موجب تولید و ارزش پول مجازی می‌شود تنها ملاحظه مشروعیت وجودی این پول‌ها است. اگر تولید و یا مبنای استحقاق پول مجازی بر مبنای فعالیتی باشد که از نظر شارع مشروع نیست، مالیت این پول با اشکال مواجه است و اعتبار آن مورد احترام شارع نخواهد بود. مطابق موازین فقهی، در مالیت شرط است که شیء یا عمل منفعت محله مقصوده عقلایی داشته باشد (شیخ‌انصاری، ۱۴۱۵، ص ۴) و گرنه آن شیء یا عمل مورد احترام شارع نخواهد بود. چنانچه مبنای تولید و گردش پول مجازی مشروع باشد شارع در قبال این اعتبارات عرفی و قراردادها مانعی ایجاد نمی‌کند. بنابراین، چنانچه پول مجازی به واسطه اعتبار خالق آن تقرر وجودی یابد و منشأ تولید آن فعالیت یا مالی با منفعت محله مقصوده عقلایی باشد، مادام که این قرارداد مورد احترام کاربران آن باشد مورد احترام شارع نیز خواهد بود.

۲-۲. خصوصی بودن پول مجازی

خصوصی بودن پول مجازی نیز رادعی در مشروعیت آن ندارد. در قوانین پولی بنای قرارداد اجتماعی دولت و مردم در پول به عنوان مال اعتباری، حفظ ارزش پول براساس معیار تعریف شده است، اما برخی دولت‌ها در بحران‌های پولی به این قول وفا نکردند. عدم وفا به این تعهد موجب تمایل کاربران به نظام پول مجازی شده است که از دخالت دولت‌ها مصون باشد. خصوصی یا عمومی بودن شخصیت معتبر در اعتبار قرارداد پولی میان خالق و کاربر از ارکان ماهوی پول، کارکرد و مشروعیت آن نیست. استفاده از دینار رومی و یا درهم ایرانی در عصر تشریح میان بازرگانان حجاز از رکن نبودن معتبر و ناشر پول حکایت دارد (پول و نظام‌های پولی، صص ۱۲۹-۱۲۸). بنابراین، چنانچه میان مخترع پول مجازی، به عنوان طرف اول قرارداد، اعم از عمومی بودن یا خصوصی بودن شخصیت او، و کاربران پول مجازی، به عنوان پذیرنده قرارداد، عوضی چون پول مجازی در قبال کالا یا خدمات یا ارزش دیگر قرار گیرد و متعاملین بر آن تراضی کنند، شارع مشروط به رعایت قواعد عمومی قراردادها بر تراضی متعاملین مهر تأیید می‌زند.

۳-۲. الکترونیکی بودن پول مجازی

آیا ظهور الکترونیکی پول مجازی لطمه‌ای به مشروعیت آن می‌زند؟ تفاوت پول الکترونیکی در صورت غیرمادی و غیرملموس آن در قالب ارتعاشات الکترونیک است که از آن به نامرئی شدن پول تعبیر می‌شود (عبدی‌پور، ۱۳۸۹، ص ۲). پول در عرصه الکترونیکی و در ساحت مجازی خود بر مبنای اعتبار و با عنایت به کارکردهای مورد انتظار از پول متولد شده است و پول‌های مجازی مخلوقی نوظهور هستند که به تدریج انسان‌ها در دنیای واقعی، که نفوذ ساحت مجازی آن روزافزون است، با آن خو خواهند گرفت. پول‌های مجازی با تعریف و کارکردهایی که از پول بیان شد، به عنوان چیزی که در ازای آن ارزش کالا یا خدمات یا بازپرداخت بدهی مورد پذیرش باشد، پولی بالغ به شمار می‌رود و باید درصدد رفع نقایصی باشد که از حیات مجازیش ناشی می‌شود و چالش‌های ورود کامل به دنیای واقعی را مرتفع کند.

۲-۴. ورود پول مجازی به دنیای حقیقی

مهم‌ترین چالشی که پذیرش پول‌های مجازی را با مشکل مواجه کرده است، ورود آن به دنیای حقیقی است (Yermack, 2013, p.17). تغییر حجم پول با تزریق پول‌های مجازی به نظام پولی کشورها و عدم کنترل روی این ارزها مهم‌ترین چالش پذیرش مشروعیت کاربرد این ارزها است. اشکال دست‌کاری نظام پولی متوجه سیاست‌گذاران پولی پول‌های کنونی نیز هست و حتی ممکن است با ادامه یافتن این رویه و با بی‌اعتمادی بیشتر مردم، و همچنین گسترش دنیای مجازی در سبک زندگی بشر، روزگاری قدرت سیاست‌گذاران پولی فعلی کاسته شود و مخترعان پول‌های مجازی گوی قدرت پولی برابند. با این حال، در نظم پول کنونی نمی‌توان به آسانی دو مولود پولی دنیای حقیقی و مجازی را در یک نظام در کنار یکدیگر سامان داد.

از آنجا که ورود بی‌رویه پول مجازی بدون نظارت حاکمیت‌ها، به عنوان سیاست‌گذاران انحصاری سیاست پولی، ممکن است موجب تضییع حقوق آحاد جامعه و ثروت‌های ملی شود به استناد قاعده لاضرر می‌توان تولید و جریان این پول‌ها را در اقتصاد واقعی نادرست دانست (مراغی، ۱۴۱۷، ص ۳۰۹)^{۲۵}.

همچنین، براساس قاعده احترام و حرمت تضییع اموال مسلمین (بجنوردی، ۱۴۱۹، ص ۱۰۶)، ورود بدون نظارت این پول‌ها در اقتصاد واقعی موجب تغییر ضرری در حجم پول و ثروت‌های اقتصاد واقعی است که بر این اساس تزریق چنین پولی با عنوان حرمت روبرو است.

از سوی دیگر، با عنایت به چالش‌های پول‌های مجازی مانند مشکلات امنیتی، تسهیل جرایم اینترنتی، فرار مالیاتی و پول‌شویی و تهدید اقتصاد واقعی به واسطه این نظام پولی مصلحت اقتضا می‌کند تا حاکم اسلامی تا به سامان رسیدن تولید و جریان این شکل از پول، از ورود آن به اقتصاد واقعی جلوگیری کند.

پر واضح است، چنانچه سیاست‌گذار پولی با عدم رعایت مصلحت و غبطه مسلمین و سیاست‌هایی که موجب تضییع اموال مسلمین است، موجب کاهش ارزش ثروت و تضییع حقوق گردد مطابق قاعده اتلاف ضامن است و فعل ضرری او به استناد قاعده احترام و اصل حرمت تضییع اموال مسلمین عنوان حرمت دارد.

بنابراین، به استناد ادله‌ای مانند قاعده لاضرر، قاعده احترام، قاعده اتلاف و قاعده مصلحت که همگی ناهمی سیاست‌های غلط پولی و تغییر ضرری در حجم پول هستند، مقتضی است تا زمانی که سامانی از طرف حاکمیت برای کنترل پول‌های مجازی در اقتصاد واقعی ترتیب داده نشده است، از ورود و مشروعیت پول‌های مجازی در دنیای حقیقی جلوگیری گردد. بی‌تردید، حیات این پول‌ها در جوامع مجازی خود، بی‌آنکه تأثیرگذار در نظم پول واقعی شود، با اشکالی مواجه نخواهد بود و مشروع است، اما اگر ورود این پول‌ها به دنیای حقیقی به پدیده‌هایی چون تغییر حجم پول، تضییع اموال غیر و پدیده‌های خلاف مصلحتی چون خروج ارز و تسهیل جرایم بیانجامد شارع به اعتبار مخترعین آنها واقعی نخواهد نهاد. به بیان دیگر، در نظم کنونی فعلی لازم است تا نهاد انتظام‌بخش نظام پولی، جریان هر دو پول (حقیقی و مجازی) را مورد نظارت قرار دهد و غبطه عموم جامعه را در نظر گیرد. به بیان دیگر، به همان اندازه که سهل‌انگاری در ورود پول‌های مجازی در اقتصاد واقعی شائبه حرمت به جهت مفاسد پیش‌گفته را دارد، ضروری است تا سیاست‌گذار پولی ضمن رصد بنای عقلا در سیاست‌گذاری پولی و اختلاط و ورود پول‌های مجازی به اقتصاد واقعی، هماهنگ عمل کرده و مانع از کاهش ارزش ثروت‌ها در نظم جهانی پول شود. در واقع، نهاد ناظر باید نسبت به نظم جهانی پول در خصوص پذیرش پول‌های مجازی همواره آگاه باشد و با عنایت به ورود این پول‌ها در اقتصاد واقعی کشورها، نسبت به حفظ منافع و اموال تابعین نظام پولی رعایت مصلحت را بنماید. وانگهی، در صورت غفلت از حرکت جهانی و اقتصاد کشورها در پذیرش این پول‌ها، اموال تابعان نظام پولی مورد مخاطره و تضییع قرار گیرد. همان‌طور که در بند «الف» و «ب» ماده (۱۰) قانون پولی و بانکی کشور مورد تأکید قرار گرفته است «بانک مرکزی ایران مسئول تنظیم و اجرای سیاست پولی و اعتباری بر اساس سیاست کلی اقتصادی کشور می‌باشد» و «هدف بانک مرکزی ایران حفظ ارزش پول و موازنه پرداخت‌ها و تسهیل مبادلات بازرگانی و کمک به رشد اقتصادی کشور است». از این‌رو، ورود پول‌ها و ارزهای مجازی در کشور با عنایت به حفظ ارزش پول ملی است. بدیهی است هرگونه عدم رعایت مصلحت و غبطه پول ملی که پایه سرمایه ملی

تابعان کشور است موجب مسؤولیت دولت و بانک مرکزی به عنوان نهاد حاکمیتی و مسئول این وظیفه است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

عرصه اقتصاد از نفوذ دنیای مجازی مصون نمانده است. سرعت نفوذ و استفاده از نوآوری فناوری‌های مجازی در دنیای اقتصاد با توجه به سرعت و اطمینانی که این فناوری به ارمغان می‌آورد، بازیگران عرصه تجارت را اسیر تحولات خود کرده است. پول مجازی از مظاهر ورود فناوری مجازی در عرصه اقتصاد واقعی است که برای ورود و یکه‌تازی در آن تلاش می‌کند. زمان زیادی از طرح این ایده و عملیاتی‌شدن آن نمی‌گذرد، اما مقاومت‌هایی از سوی حاکمیت‌ها و مؤسسات مالی به‌عنوان واسط و ناظر بازار در مقابل آن شده است. بی‌تردید پول مجازی می‌کوشد تا با رفع چالش‌های پیش‌روی خود، برای مقبولیت در نزد حاکمیت‌ها و کاربران روزافزون دنیای مجازی، نظم جدیدی در نقش پدیده پول در رکن اقتصادی حیات ابناء بشر رقم بزند.

از این‌رو، بر اربابان کشف حکم و ناظران اقتصادی جوامع ضروری است تا با روشن‌بینی نسبت به این پدیده چالش‌های آن را واکاوی و آمادگی لازم برای مواجهه با آن را تدارک بینند. بی‌تردید حاکمیت‌ها، به عنوان حافظان حقوق عامه، تا رفع همه نگرانی‌ها در این زمینه مقاومت خواهند کرد. شناخت ابعاد مختلف پول مجازی می‌تواند فرصتی برای ایجاد نوآوری‌های مالی و رونق بخشیدن به حیات اقتصادی جامعه باشد که برخورد منفعلانه با آن ضررهای جبران‌ناپذیری به جای خواهد گذاشت که تجارب و شواهد تاریخی قبل در سیر تطور پول، گواه آن است.

دقت بر مفهوم مال اعتباری بودن پول، موضوعیت نداشتن ساحت حقیقی یا مجازی (الکترونیکی) اعتبار و عمومی یا خصوصی بودن معتبر را روشن می‌کند و از سوی دیگر پذیرش و استفاده از منطق آن را در بازار پولی و بازار سرمایه تسهیل می‌کند. فارغ از مشروع بودن پشتوانه تولید و دادوستد پول مجازی که قاعده‌ای عام در مالیت مورد احترام شارع است، تنها ملاحظه پذیرش پول مجازی در نظم کنونی پول، سامان نظام دو پول حقیقی و مجازی در کنار یکدیگر است. بر اساس قاعده لاضرر،

اتلاف، احترام و رعایت مصلحت ضروری است تا جریان پول‌های مجازی در اقتصاد واقعی به دقت مورد بررسی قرار گیرد. با توجه به فراملی و مجازی بودن این شکل پول، طراحی نظام حقوقی ملی و بین‌المللی که ضامن مصلحت عمومی باشد از ملاحظات اجتناب‌ناپذیر کاربرد پول‌های مجازی است.

یادداشت‌ها

1. Wei Dai
2. David Chaum
3. Hal Finney
4. Bitcoin
5. Stefan Brands
6. Adam Back
7. Hashcash
8. Virtual Money/ Currency or Digital Money Currency
9. Cryptocurrency

۱۰. در اکتبر سال ۲۰۰۸، فردی به نام ساتوشی ناکاماتو (Satoshi Nakamoto) در خبرنامه رمزگذاری شده‌ای به نام metzdowd.com اعلام کرد: «من در حال کاربر روی سیستم پول الکترونیکی جدیدی هستم که کاملاً نظیر به نظیر و بدون دخالت شخص ثالث است». انتشار این مقاله سرمنشأ عملیاتی شدن پول مجازی شد. مقاله «Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System» که ادبیات نگارشی آن حاکی از سوابق علمی نویسنده است گمان‌زنی درباره هویت اصلی و هدف او را بیشتر کرد. برخی طرح او را کلاه‌برداری جدیدی می‌دانستند و برخی دیگر اغراض سیاسی و انتقادات وی به نظم بانکداری جهانی و بحران ایجاد شده در سال ۲۰۰۸ را انگیزه وی برمی‌شمردند (Buchholz et al, 2012, p.2)؛ چه آنکه پس از مدتی در ایمیلی اعلام کرد که بیت‌کوین دیگر در برنامه‌هایش جایی ندارد و از آن پس دیگری پاسخی نداد. رسانه‌های مختلف این طرح را به افراد مختلفی منتسب کردند، اما تاکنون هویت خالق اصلی این پیام از رازهای نهان است. به هر حال، در ژانویه ۲۰۰۹، بلوک صفر بیت‌کوین در دنیای اینترنت استخراج شد که تنها شامل پیغامی مبنی بر شروع به کار سیستم بود و جایزه آن ۵۰ بیت‌کوین برای ساتوشی بود. چند روز بعد، اولین

نسخه از نرم افزار بیت کوین به صورت متن باز ارائه شد و فردای آن روز بلوک یک بیت کوین استخراج شد و تراکنش بیت کوین بین کاربران اولیه صورت گرفت. خرید دو عدد پیتزا از یک پیتزافروشی مطرح در آمریکا به قیمت ۱۰.۰۰۰ بیت کوین از اولین معاملات بیت کوین در دنیای واقعی بود که حاکی از ارزش بسیار پایین آن در ابتدای کار است. تأسیس صرافی بیت کوین و قراردادهای آتی از تحولات بعدی بیت کوین بود (<http://historyofbitcoin.org>). سایت اخیر تاریخچه‌ای کامل از بیت کوین ارائه کرده است.

۱۱. فراگیر شدن بیت کوین از علل متعددی ناشی می‌شود که بیشتر معلول بی‌اعتمادی اشخاص نسبت به نهادهای دولتی و ترویج استفاده از تسهیلات مجازی است. از نمونه‌های این عوامل می‌توان به اقدام پایگاه اینترنتی ویکی لیکس در سال ۲۰۱۱ نسبت به افشای اطلاعات محرمانه دولت‌های مختلف به خصوص دولت آمریکا اشاره کرد. بسیاری از افراد در راستای حمایت از این سایت، اقدام به اهدای پول به این سایت نمودند. سرویس‌دهندگان شخص ثالث (مانند پی‌پال و مسترکارت) وجوه اهدایی را به دلیل فشار دولت آمریکا به ویکی لیکس انتقال ندادند. در همین راستا، ویکی لیکس از همان زمان بیت کوین را به عنوان منبع کمک مالی قبول کرد. به مرور بسیاری از پایگاه‌ها و فروشگاه‌های اینترنتی، قمارخانه‌های اینترنتی، مسابقات بخت‌آزمایی، مؤسسات خیریه و حتی گروه‌های تروریستی نیز بیت کوین را برای پرداخت وجوه قبول می‌کردند که تعدادی از این شرکت‌ها و سایت‌ها (مانند سایت جاده ابریشم که داروهای غیرقانونی عرضه می‌کرد) (Christin, 2013, p.215) توسط دولت آمریکا توقیف و بسته شدند. در سال ۲۰۱۲ اف‌بی‌آی گزارشی در مورد خطرهای حال حاضر بیت کوین و استفاده‌های غیرقانونی هشدار دهد (<https://leb.fbi.gov/2015~>). در نمونه دیگر، مردم قبرس پس از تصمیم دولت برای برداشت مالیات از حساب‌های بانکی به منظور محفوظ نگه داشتن وجوه خود اقدام به خرید بیت کوین کردند.

12. Allah Coin

13. Lite Coin

۱۴. تولید تا ۸۴ میلیون، کاهش زمان معاملات به ۲.۵ دقیقه، امنیت بالاتر و...

15. Mint Chip

۱۶. بانک مرکزی اروپا در سال ۲۰۱۲ ارز مجازی و یا پول مجازی را چنین تعریف کرد: «نوعی پول دیجیتال و غیرمقررات‌گذاری شده که معمولاً توسط توسعه‌دهندگان آن صادر و کنترل می‌شود و در میان اعضای یک جامعه مجازی خاص پذیرفته شده است» (Ecb, 2012, p.5). شبکه اجرایی جرائم مالی (Fin Cen) که دفتری در وزارت خزانه‌داری آمریکا است، ارز مجازی را، برخلاف تعریف رایج خود از ارز، در کتاب راهنمای این مجموعه در سال ۲۰۱۳ وارد و تعریف کرد: «ابزار مبادله‌ای است که مانند یک ارز در برخی محیط‌ها به کار گرفته می‌شود، اما تمام ویژگی ارز واقعی را ندارد» (Financial Crimes Enforcement Network, 2013, p.6). سرویس درآمد داخلی آمریکا که دفتر دیگری در وزارت خزانه‌داری آمریکا و متصدی جمع‌آوری مالیات است در مارس ۲۰۱۴ ارز مجازی را مال تلقی و برای آن وضع مالیات کرد و آن را ارز ندانست (Irs, 2014). یکی از موارد مناقشه موافقین و مخالفین، مثلی بودن یا نبودن ارز مجازی بود (The Guardian, 31 March 2014). در سال ۲۰۱۴، مقامات بانکی اروپا ارز مجازی را به عنوان «یک نماد دیجیتال از ارزش چیزی که توسط بانک مرکزی و یا مقام دولتی صادر نشده، و لزوماً به پشتوانه متصل نیست، اما توسط اشخاص حقیقی یا حقوقی به عنوان وسیله پرداخت پذیرفته شده و می‌تواند منتقل، ذخیره و یا در معاملات الکترونیکی مورد استفاده قرار گیرد» شناسایی کردند (Eba, 2014, p.46). همان‌طور که مشاهده می‌شود ابهام در ماهیت و ارائه تحلیل جامع از ماهیت پول مجازی موجب شده است تا سیاست‌گذاران نتوانند به درستی در مورد آن قضاوت کنند (Imf, 2016).

17. Commodity- Based Money

18. Rule- Based Money or Fiat Money

19. Credit- Based Money

20. Labor- Based Money

21. GDP

۲۲. مؤید این سخن ضمان درهم و دینار مغشوش است که موجد حق فسخ معامله است (انصاری، ۱۴۱۱، ص ۶۳).

۲۳. تقریرات دکتر عالی‌پناه، جریمه تأخیر تأدیه، مرکز رشد دانشگاه امام صادق(ع)، مورخ

۲۴. «...فَكَرُّ يَا مُفْضَلُ فِي هَذِهِ الْأَشْيَاءِ الَّتِي تَرَاهَا مَوْجُودَةً مُعَدَّةً فِي الْعَالَمِ مِنْ مَا رَبِّهِمْ فَالْتِرَابُ لِلْبِنَاءِ وَ الْحَدِيدُ لِلصَّنَاعَاتِ وَ الخَشَبُ لِلسُّنَنِ وَ غَيْرِهَا وَ الْحِجَارَةُ لِلأَرْحَاءِ وَ غَيْرِهَا وَ النُّحَاسُ لِلأَوَانِي وَ الذَّهَبُ وَ الفِضَّةُ لِلْمُعَامَلَةِ وَ الذَّخِيرَةَ...» (مفضل بن عمر، بی تا، ص ۸۵).

۲۵. «...إِذِ الْحَقُّ أَنْ تَعْلُقَ حَقَّ الْمُسْلِمِينَ... متحقق بالفعل، فَإِنَّ ذَلِكَ كَلَهُ مَعْدُودٍ مِنْ مَصَالِحِهِمْ؛ فَلَوْ خَرَبَهَا شَخْصٌ أَوْ عَمَرَهَا بِمَا يَمْنَعُ الْغَرَضَ الْمَقْصُودَ فَقَدْ غَضَبَ [عَلَى] الْمُسْلِمِينَ حُقُوقِهِمْ وَ أضرَّهُمْ...» (مراغی، ۱۴۱۷، ص ۳۰۹).

کتابنامه

- انصاری، شیخ مرتضی (۱۴۱۱)، مکاسب، قم: منشورات دارالذخائر، جلد ۱.
- انصاری، شیخ مرتضی (۱۴۱۵)، مکاسب، قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
- بجنوردی، سیدحسن (۱۴۱۹)، القواعد الفقهیه، قم: الهادی، جلد ۲.
- بخش فرهنگی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم (۱۳۷۵)، پول و نظام های پولی (به ضمیمه تاریخ پول از آغاز تا زمان غیبت)، قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اول.
- توسلی، محمداسماعیل (۱۳۸۴)، «بررسی و نقد نظریات برخی از اندیشه‌وران اسلامی درباره ماهیت پول»، اقتصاد اسلامی، شماره ۱۹، صص ۱۲۳-۱۵۰.
- توسلی، محمداسماعیل (۱۳۹۱)، «تحلیل ماهیت پول»، اقتصاد اسلامی، شماره ۴۸، صص ۱۰۷-۱۳۰.
- ساموئلسن، پل (۱۳۴۸)، اقتصاد، مترجم: حسین پیرنیا، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- سبحانی، حسن و حسین درودیان (۱۳۹۴)، «ارزیابی انتقادی رویکردهای موجود در هستی‌شناسی پول؛ ارائه تفسیری بدیل»، اقتصاد اسلامی، شماره ۵۷، صص ۱۱۳-۱۳۶.
- سیدحسینی، میرمیثم و میثم دعایی (۱۳۹۳)، بیت‌کوین، نخستین پول مجازی، تهران: سازمان بورس اوراق بهادار، مدیریت پژوهش، توسعه و مطالعات اسلامی.
- صدر، سیدمحمدباقر (بی تا)، الاسلام یقود الحیاة، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
- عبدی‌پور، ابراهیم (۱۳۸۹)، «تحلیل حقوقی ماهیت پول الکترونیک»، مطالعات حقوق خصوصی، شماره ۱۶، صص ۵۳-۸۴.

- مراغی، سید میر عبدالفتاح (۱۴۱۷)، *العناوین الفقہیہ*، قم: دفتر انتشارات اسلامی، جلد ۱.
مفضل بن عمر (بی تا)، *توحید المفضل*، قم: داوری.
موسوی بجنوردی، سید محمد (۱۳۷۲)، «نظرخواهی از فقها پیرامون مسائل فقهی و حقوقی ناشی از کاهش ارزش پول»، *رهنمون*، شماره ۶، ص ۱۱۰-۱۲۷.
یوسفی، احمد علی (۱۳۷۷)، *ماهیت پول و راهبردهای فقهی و اقتصادی آن*، قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

- Andreessen, M. (2014). Why Bitcoin Matters° New York Times.
Bohme, R., Christin, N., Edelman, B., & Moore, T. (2015). Bitcoin: Economics, Technology, and Governance. *The Journal of Economic Perspectives*, 29(2), 213-238.
Buchholz, M., Delaney, J., Warren, J., & Parker, J. (2012). Bits and Bets, Information, Price Volatility, and Demand for Bitcoin. *Economics*, 312.
Chaum, D. (1983). Blind signatures for Untraceable Payments. In *Advances in cryptology* (pp. 199-203). Springer US.
Christin, N. (2013). Traveling the Silk Road: A Measurement Analysis of a Large Anonymous Online Marketplace. In *Proceedings of the 22nd International Conference on World Wide Web* (pp. 213-224). ACM.
Dai, W. (1998). B-money. *Consulted*, 1, 2012.
Dwyer, G. P. (2015). The Economics of Bitcoin and Similar Private Digital Currencies. *Journal of Financial Stability*, 17, 81-91.
European Central Bank. (2012), Virtual Currency Schemes. Technical Report: European Central Bank.
European Central Bank (2012), *Virtual Currency Schemes*, Frankfurt am Main: European Central Bank. 5.
European Banking Authority (2014), "EBA Opinion on 'Virtual Currencies'": European Central Bank. 4.
Glaser, F., Zimmermann, K., Haferkorn, M., Weber, M. C., & Siering, M. (2014). Bitcoin-Asset or Currency? Revealing Users' Hidden Intentions.
Guo, J. & Chow, A. (2008). Virtual Money Systems: a Phenomenal Analysis. In *E-Commerce Technology and the Fifth IEEE Conference on Enterprise Computing, E-Commerce and E-Services, 2008 10th IEEE Conference on*, 267-272. IEEE.
He, D., Habermeier, K. F., Leckow, R. B., Haksar, V., Almeida, Y., Kashima, M., ... & Yepes, C. V. (2016). *Virtual Currencies and Beyond: Initial Considerations* (No. 16/3). International Monetary Fund.
Irs (2014), Notice 2014-21; *Fact sheet*.
Jingzhi, G., & Angelina, C., (2008), "Virtual Money Systems: a Phenomenal Analysis", in: Proc. IEEE Joint Conf. on E-Commerce Technology (IEEE

- CEC'08) and Enterprise Computing, E-Commerce and E-Services (EEE'08), IEEE Computer Society (Washington D.C., USA, July 21-24)
- Ly, M. K. M. (2013). Coining Bitcoin's Legal-Bits: Examining the Regulatory Framework for Bitcoin and Virtual Currencies. *Harv. JL & Tech.*, 27, 587.
- MacCarthy, M. (2010). What Payment Intermediaries are Doing about Online Liability and Why It Matters. *Berkeley Technology Law Journal*, 25(2), 1037-1120.
- Network, F. C. E. (2013). Application of FinCEN's Regulations to Persons Administering, Exchanging, or Using Virtual Currencies. *United States Department of the Treasury, March, 18*.
- Raskin, M. (2013). Meet the Bitcoin Millionaires. *Bloomberg Businessweek, April, 10*.
- Satoshi, N. (2009), Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System.
- The Guardian, (2014), Bitcoin is Legally Oroperty, Says US IRS. Does that Kill it as a Currency?, 31.
- Yermack, M. (2013), Is Bitcoin a Real Currency.
<http://en.wikipedia.org/wiki/Bitcoin>
https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Bitcoin
https://en.wikipedia.org/wiki/Virtual_currency-

Jurisprudential Investigation into Virtual Money

Mohammad Mahdi Soleymanipour*

Received: 12/01/2016

Hamed Sultaninejad**

Accepted: 13/07/2016

Mahdi Pourmotahar***

Virtual money is a new phenomenon which has emerged in modern societies as the virtual world is increasingly gaining momentum. It is not a long time since the idea of virtual money came to existence and became operational, yet various types of virtual currency have managed to gain acceptance and usage in today's market. Although governments have been reluctant to give credence to these currencies, the inventors of virtual currencies and market participants have been struggling to overcome the challenges involved and to come up with innovative solutions in order to provide more desirable and effective services in the hopes of making them more widespread. Correct and technical perception of the nature of the money will be the first step in identifying the regulative rules of *Sharia* as regards virtual money and its use in the Islamic financial market. This article is to specify the regulative rules of *Sharia* concerning virtual money through digging deep into the ontology of virtual money and analyzing the phenomenon of "money" with an Islamic jurisprudential approach based on the Credit-based Theory of Money. In view of that, it is essential to dissect virtual money in order to precisely understand its components and the key elements affecting it. These include the nature of virtual money and its base, its characteristics of being private and electronic, and the arrival of virtual money in the real world. The writers of this article believe that the most important consideration that must be given to laying the groundwork for virtual money in today's world money order is the coexistence of real and virtual money .

Keywords: Virtual Money, Credit-Based Theory of Money, Islamic Finance, *Imamiyah* Jurisprudence

JEL Classification: E42, E58, E59

* Ph.D. Student in Managing Nuclear Gas Contracts, Imam Sadiq University & a Member of the Growth Center Imam Sadiq University, (Corresponding Author), soleimanipour@isu.ac.ir

** Ph.D. Student in Managing Nuclear Gas Contracts, Allameh Tabataba'i University, soltanin@yahoo.com

*** M.A. Financial Management, Islamic Azad University, m.pourmotahar@gmail.com